

Volume 8, Issue 3, March 2021, p. 409-420

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.2918>

ArticleHistory:

Received

02/02/2020

**Received in
revised form**

14/03/2021

Available online

15/03/2021

**RESTORATION STATUS OF IMMOVABLE CULTURAL
ASSETS AND USE AFTER RESTORATION**

**TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ RESTORASYON DURUMU
VE RESTORASYON SONRASI KULLANIMI**

**Hicran Hanım HALAÇ¹
Fatoş ŞAHİN²**

Abstract

The protection of tangible and intangible cultural assets has been important since the past years. Although some immovable cultural assets were carefully worked on during the restoration works, most of them remained idle as a result of wrong restoration decisions, wrong restoration practices, not selecting the correct function and not performing restoration, or they became idle again over time because they were abandoned despite restoration works. Although the cost of restoration works is high, the fact that the buildings become idle again harms both the national economy and cultural assets. In this study, the damages of immovable cultural assets as a result of wrong restoration decisions and applications and the damages they cause to the country's economy have been researched and the importance of the process of making restoration decisions is emphasized. The structures for which a restoration decision has been taken or should be taken due to the inability or non-functioning have been identified, examined and evaluated through internet news sources. One building from each of the different categories of buildings has been selected from among the examined buildings. The conditions of the buildings before and after restoration were examined. As a result of the examinations, a model proposal was tried to be formed.

Keywords: Abandoned, restoration, cultural heritage, functional change, PPC

Özet

Somut ve somut olmayan kültür varlıklarının korunması geçmiş yıllardan beri önem arz etmektedir. Restorasyon çalışmalarında bazı taşınmaz kültür varlıkları üzerinde özenle çalışılsa da çoğunda yanlış restorasyon kararları, yanlış restorasyon uygulamaları, doğru işlevin seçilmemesi ve restorasyon yapılmaması sonucunda atıl kalmış veya restorasyon çalışmaları yapıldığı halde terk edildiği için zamanla tekrar atıl duruma gelmiştir. Restorasyon çalışmalarının maliyeti fazla olmasına rağmen yapıların tekrar atıl duruma gelmesi hem ülke ekonomisine hem de kültür varlığına zarar vermektedir. Bu çalışmada taşınmaz kültür varlıklarının yanlış restorasyon kararları ve uygulamaları sonucunda aldıkları hasarlar ve ülke ekonomisine verdiği zararlar

¹ Doç. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, hhalac@eskisehir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8046-9914>

² Yüksek lisans öğrencisi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Koruma Bilim Dalı, fatosahin@eskisehir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8346-9239>

üzerine araştırma yapılmış, restorasyon kararlarının alınma sürecinin önemi üzerinde durulmuştur. İşlev verilmemesi veya verilememesi nedeniyle tekrar restorasyon kararı alınan veya alınması gereken yapıların internet haber kaynakları üzerinden tespiti, incelemesi ve değerlendirmesi yapılmıştır. İncelenen yapılar arasında farklı kategorilerdeki yapılardan birer adet yapı seçilmiştir. Yapıların restorasyon öncesi ve sonrasındaki durumları incelenmiştir. İncelemeler sonucunda bir model önerisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terkedilmiş, restorasyon, kültürel miras, işlev değişikliği, KÖİ.

GİRİŞ

Taşınmaz kültür varlıkları bulunduğu bölgenin kültürel değerleri, yaşantısı hakkında bilgi vermekte ve geçmişle gelecek arasında köprü kurmaktadır. Bu nedenle taşınmaz kültür varlıklarının korunması amacıyla tadilatlarının yapılması ve işlevlendirilerek yeniden kullanıma açılması büyük önem kazanmaktadır. Taşınmaz kültür varlıklarına verilen önem son yıllarda artmıştır. Bu süreç içerisinde birçok taşınmaz kültür varlığı restorasyon geçirmiştir. Taşınmaz kültür varlıklarının restorasyonu yapılsa da işlev verilmediği veya yanlış işlevlendirme yapıldığı için zaman içinde tekrar yıkılmaya ve harap hale gelmeye başlamaktadır. Terk edilen taşınmaz kültür varlıkları zaman içinde harabe haline gelmekte ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışma hazırlanırken literatür taraması Google Görseller, Ulusal tez merkezinden, Google scholar ve Eskişehir Teknik Üniversitesi toplu veri tabanı üzerinden yapılmıştır. Restorasyonu tamamlanan ve atıl duruma gelen yapıların tespiti için Google veri tabanında haber kaynakları üzerinden “*terk edildi, restorasyon, onarım, kültürel miras, işlev değişikliği, iyi restorasyon örnekleri*” anahtar kelimeleri kullanarak arama yapılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi ile yapılan bu taramada Google görseller üzerinden ulaşılan tüm sayfalar taranarak 26 adet yapıya ulaşılmıştır. İncelemeler sırasında 4 adet tarihi yapının restorasyon çalışmaları devam etmesi nedeniyle kapsam dışı tutulmuştur. Çalışma kapsamında restorasyon geçirmiş, yanlış işlev sonucu atıl kalmış yapılar haber siteleri üzerinden incelenmiştir.

Amaçlı örnekleme yöntemi türü olan maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle incelenen yapıların analizi yapılmıştır. Bu çalışmada sadece restorasyonu yapıp atıl kalan yapılar değil restorasyon durumuna göre de taşınmaz kültür varlıklarının sınıflandırma çalışması yapılmıştır. İncelenen yapılar kıyaslama yapılabilmesi amacıyla yapılar restorasyon çalışmalarının yapıp yapılmaması durumuna göre iki ana kategori de incelenmiştir. Restorasyonu yapılmamış yapılar atıl durumdaki yapılar başlığı altında incelenmiştir. Restorasyon çalışmaları yapılan yapılar 3 alt başlıkta incelenmiştir. Bunlar “restorasyonu tamamlanan olumlu örnekler”, “kullanım sorunu yaşayan yapılar” ve “atıl durumdaki yapılar” dır. Restorasyon sonrası atıl duruma gelen yapılar için “atıl durumdaki yapılar” başlıkları içerisinde kategoriye ayrılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda restorasyon çalışmalarına başlamadan önce, karar aşamasında yapılan analiz sonucunda verilecek olan işlevin önemi ortaya konulmuştur.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de restorasyon geçirmiş taşınmaz kültür varlıklarının durumunun, restorasyon öncesinde veya sonrasında işlev verilmeyen taşınmaz kültür varlıklarının ülkeye verdiği zararın değerlendirilmesidir. Ayrıca restorasyon aşamasında kullanılabilecek modeller değerlendirilerek bu sorunların giderilmesi ve restorasyon aşamasında dikkat edilmesi gereken konuları ortaya koymaktadır.

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ YENİDEN KULLANIM SÜREÇLERİ

Tarihi yapının veya alanın restorasyonu yapılmadan önce alana ve yapıya dair analizlerinin, alan sınırlarının, alınacak kararlarının vb. birçok etkenin dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir.

Yönetim Alanı: Taşınmaz kültür varlıklarının bulunduğu alanların sınırlarının çizilmesi ve çevresinde ne kadar alanın koruma altına alınacağı dair alan sınırı belirleme çalışmasıdır. Taşınmaz kültür varlıklarının alan sınırları çizilmediği takdirde taşınmaz kültür varlıkları çevresindeki yapılaşmalar ve farklı etmenler oluşmasıyla görünmez hale gelmektedir.

Alan Yönetimi: “Alan yönetimi temelinde disiplinler arası ve çok faktörlü koruma çalışmalarında halkında çalışmalara katılımı sağlanarak yasal, yönetsel ve mali acılardan sistematik ve planlı biçimde yönetilmesini amaçlamaktadır (GÜLER & EKİNCİ, 2010).” Türkiye’de kültürel miraslar için yapılan çalışmalar neticesinde işlevselliğinin, kullanılabilirliğinin sağlanması, alanın nasıl, kimlerle, neden ve ne zaman korunacağına dair yönetsel eylemlerin bütünü olan sistem “Alan Yönetimi” olarak adlandırılmaktadır. Restorasyon projesinin hazırlanması kadar restorasyon sonrası alanın veya yapının kullanılması da önemlidir. Zaman içinde değişiklikler yapılması vb. durumlar ortaya çıkmaktadır. Alan yönetimi bu sorunların ortadan kaldırılması aşamasında paydaşlara fayda sağlamaktadır.

Yönetim Planı: 14.7.2004 tarihli ve 5226 sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’da, “Yönetim plânı; yönetim alanının korunmasını, yaşatılmasını, değerlendirilmesini sağlamak amacıyla, işletme projesini, kazı plânı ve çevre düzenleme projesi veya koruma amaçlı imar plânını dikkate alarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin, yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarını ve bütçesini de gösteren, her beş yılda bir gözden geçirilen plânlardır.” olarak tanımlanmıştır. Dünya Mirası Listesine yer alma koşullarından biri olarak yönetim planı talep etmesi ile koruma alanları için yönetim planlarının hazırlanması bir zorunluluk haline gelmiştir. (Aktaran: Ayrancı, 2007: 24)

Yönetim alanının belirlenmesi ve alan yönetimin etkili ve en verimli şekilde sağlanması aşamasında, projelendirme sürecinde, projelerin yapılması aşamasında ve projenin hayata geçmesinden sonraki süreci kapsayan üçüncü unsur “Yönetim Planı” olarak adlandırılmaktadır. Yönetim planı, belirlenen tüm koruma alanı kapsamakta ve gelecekte karşılaşılabilecek sorunlar, yönetim tarafından nelerin gerçekleştirileceği, planlama kararlarını için yol gösterici olmaktadır (Aktaran Ayrancı,2007).

Bir yapıyı ya da alanı restore etmek topluma maddi veya manevi kazanç sağlamıyorsa restorasyonun yapılmasının doğru bir karar olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bunun için ilk yapılması gereken restorasyondan önce yönetim planının hazırlanması gerekliliğidir. Yönetim planı yetersizlikleri ve eksikliği nedenleriyle yapılar yanlış restore edilebilmektedir.

Tarihi yapının veya alanın restorasyonu yapılmadan önce alana ve yapıya dair analizlerinin, alan sınırlarının, alınacak kararlarının vb. birçok etkenin dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir. Bu faktörler doğrultusunda bir alan yönetim planı hazırlanması gerekir. Bu konuda restorasyon çalışmaları sırasında, korunacak alanların belirlenmesinde ve alan yönetiminin hazırlanmasında fayda sağlayacak üç konu ön plana çıkmaktadır. Bunlar yönetim alanı, alan yönetimi ve yönetim planıdır.

Kamu bazında kültürel mirasın topluma tekrar kazandırılması ön plandadır. Koruma için çeşitli modeller bulunmaktadır. Kamu yararına olarak kamu ve özeline işbirliği içinde olduğu modellerde mevcuttur.

KAMU ÖZEL İŞBİRLİĞİ MODELİ (KÖİ MODELİ)

KÖİ modeli, kamu yararı ve kalkınma adına ortaya konan bir modeldir. Kamu “düzenleyen, yaptırıcı, denetleyen” rolünü üstlenirken özel uygulayıcı rolünü de üstlenmektedir. Bu model ile kamunun ekonomik olarak etkisi ve kaybettiği para azalmaktadır. Bunun yanı sıra kamu yapılan işin kontrol kısmında görev almakta ve düzenleyici rolü güçlenmektedir. Bunun sonucunda kamunun aktif hizmet birimlerinin küçülmeye başladığı görülmektedir (Grimsey ve Lewis, 2002’ den Aktaran Özel İhtisas Komisyonu ,2018).

KÖİ modelinin geleneksel kamu projelerinden en önemli farkı, tasarım, uygulama ve denetim süreçlerinin tamamında kamunun ce özel sektörün işbirliği içinde olmasıdır. (Kalkınma Bakanlığı, 2016).

Bu modelde işletmeci ve finansman özel sektör olduğu için projeyi kısa sürede tamamlamaya çalışıp kâra geçmeyi hedeflerken kamu denetleyici olduğu için oluşturulan projenin fazla dışına çıkmayarak, kendisine bakım ve onarım aşamasında daha az maliyet harcamasını sağlayacak bir yol güzergahında çalışmalarını yürütmektedir. Dünyada yaygın hale gelen bu modelde kamu açısından en önemli özelliği özel sektöründe finansman olarak projelerde yer almasıdır.

KÖİ modeli çok kısa bir süre içinde ortaya çıkmadığı gibi süreç içerisinde yapılan çalışmalar sırasında nasıl kullanılacağı, nasıl yapılacağı, kim tarafından yapılacağı gibi birçok soru ortaya çıkmıştır. Bu sorular neticesinde restore et- işlet-devret, yap işlet devret, gelir ortaklığı, yap işlet kirala, yap devret, yap işlet vb. KÖİ modelinden farklı modeller ortaya çıkmıştır.

Restore et-işlet-devret modeli:

10.09.2008 tarihli 26993 sayılı Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiraya Verilmesi İşlemlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamında, restorasyon ve onarım karşılığında kiralama olarak tanımlanmaktadır.

Yap İşlet Devret (YİD) Modeli:

08.06.1994 tarihinde kabul edilen 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanun çerçevesinde “*Bir sözleşme çerçevesinde belirli bir süre için, kanunen sahip olunan bir rant hakkının, yatırım bedelinin (elde edilecek kar dahil) yatırımı yapan sermaye şirketine veya yabancı şirkete devredilmesi ile ortaya çıkan özel bir finansman modeli*” olarak tanımlanmaktadır.

Yap İşlet (Yİ) Modeli:

Kamulaştırmanın yapılmadığı, özel sektör tarafından tadilatlarının veya yapının restorasyonunun yapılması ve işletme süresinin sonunda kamuya devretmeden özel mülkiyetinde kalıp işletilmesi modelidir. Özel sektörde uygulama işlerinde bitiş tarihi ve kazanç sağlama önemli olduğu için sözleşmelerdeki gecikmelerde proje uygulayıcısı için cezai şartlar uygulanır.

KÖİ modelin de en önemli konu proje sürecini doğru şekilde planlanması ve yönetim planının hazırlanması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yönetim planı hazırlanmamış projelerde restorasyon çalışmalarının maliyeti yüksek olmasının yanı sıra, alınan yanlış kararlar sonucunda ek maliyetler çıkması, zaman kaybı veya yeniden restorasyon ödeneği oluşturulması vb. nedenlerle kamuyu da özel sektörü de zarara sokmaktadır. Bu durum restorasyon projelerinin hazırlanmasına ve ülke ekonomisine büyük zararlar vermektedir. Bu nedenlerden dolayı yönetim planı hazırlama aşaması ister kamu ister kamu özel sektör iş birliğinde, isterse özel işletme tarafından yönetilsin titizlikle hazırlanması gerekir.

PROJELENDİRME VE YENİDEN İŞLEVLENDİRME SÜRECİNDEKİ GEREKLİLİKLER

Rölöve ve Restitüsyon Süreci Gereklilikleri

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve yeniden kullanımı aşamasında maddi, teknik ve insan işgücünden en akılcı ve maksimum fayda ile sağlanabilmek amacıyla, restorasyona başlamadan önce neyin korunacağına, karşılaşılabilecek sorunlara, nasıl bir çalışma yapılacağına ve nasıl bir yönetim planının hazırlanması gerekliliklerine dikkat edilmelidir. Bunun için doğru çözümler ve uygulamalar ortaya koyulmalı ve yeterli ön çalışmasının yapılması gerekmektedir.

Rölöve, bir taşınmaz kültür varlığının, kent dokusunun veya arkeolojik kalıntının incelenmesi, belgelenmesi, değerlendirilmesi, restorasyon projeleri hazırlanabilmesi için

binanın iç ve dış mimarisinin, özgün niteliklerini, taşıyıcı sisteminin, yapı malzemelerinin ve mevcut durumunun ölçekli çizimlerle anlatılmasıdır. (Ahunbay, 2007)

Taşınmaz kültür varlıklarının restorasyon çalışmalarının yürütüldüğü bu süreçte ilk aşamada rölöve projesinin çizilmesi yani mevcut durumun ne olduğunun belgelenmesi gerekmektedir. Daha sonra, tarihi yapının incelenen verilere veya yapı üzerindeki izlere göre yapıldığı tarihten itibaren geçirdiği evrelerin tespit edildiği, sonradan değişikliğe uğradığı, orijinalinde var olup sonradan yıkıldığı veya yok olduğu tespit edilen öğelerin elde edilen veriler ışığında restitüsyon projeleri çizilerek belgelendirilmesi gerekmektedir.

Restitüsyon bir eserin özgün tasarımını açıklamak, tarihi gelişimini irdelemek, kalıntıların daha iyi kavranabilmesini sağlamak için yapılan çizimlerdir. (Ahunbay, 2007)

Restorasyon çalışmalarına başlamadan önce restorasyonu yapılacak taşınmaz kültür varlıkları hakkında arşiv belgelerinden, tarihi kitaplardan, daha önceki onarımına dair belgelerden, seyahat notlarından, daha önce yapılmış rölövelerinden, görsel kaynaklardan gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılarak tarihçesi, estetik özellikleri ve değeri ayrıntılı olarak incelenmelidir. Doğru ve uygulanabilir çözümlere varmak için, sadece yapının tarihinin, fotoğraflarının vb. verilerinin değil yapının bulunduğu çevrenin mimari kimliği, tarihçesi, işlevsel özellikleri, vb. analizlerinin eksiksiz yapılması şarttır. Derlenen bilgiler ışığında taşınmaz kültür varlıklarının dokusu, bozulma süreçleri ve bu yapıların bulunduğu çevrenin özellikleri daha iyi kavranmış olur. Ön araştırmalar ve incelemeler tamamlandıktan sonra rölöve, restitüsyon projelerinin hazırlanması aşamasına geçilmelidir.

Restorasyon Projesi Süreci Gereklilikleri

Rölöve ve restitüsyon projelerinin (gerekli ise konservasyon çalışmaları vb. çalışmalarda yapılabilir) hazırlanması, malzemenin ve yapının incelenmesinden sonra restorasyon projelerinin hazırlanması için veriler toplanmış olur. Bu aşamalardan geçtikten sonra restorasyon projesinin ve yönetim planının oluşturulması aşamasına geçilmelidir.

Restorasyon, tarihi yapının bozulma nedenleri araştırıldıktan ve teşhis edildikten sonra, yapım tekniklerinin eskisine benzer/uyumlu olmasına dikkat edilerek bozulmanın durdurulması ve eğer varsa strüktürel aksaklıkların giderilebilmesi için gerekli müdahalelerin belirlenmesidir. (Ahunbay, 2007).

Restorasyon projesi; tarihi yapının korunmasını hedefleyen ve yeniden kullanılmasıyla ilgili öneriler içeren, verilmesi istenen işlevin yapıya uygulanabilirliğini kültür varlığının içinde bulunduğu çevre ile ilişki ve/veya çelişkileri bağlamında değerlendirilmesini, ekonomik faktörleri araştırılarak ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda ve bir bütünlük içerisinde kararlar alınmasını sağlayan bir araçtır.

İşlev Değişikliği Kararı

Restorasyon projesi sırasında en önemli unsurlardan bir tanesi restorasyon müdahale kararları verilirken yapılara verilecek olan işlevin seçilmesidir. Çünkü mevcut işlevlerini kaybetmiş olan yapılara ve anıtlarda yeni işlev verilirken yapılan analiz sonuçları da dikkate alınarak bulunduğu çevreye ve yapının durumuna dikkat edilerek işlev verilirse verilen işlev doğrultusunda yapı uzun süre kullanılabilir ve bulunduğu ortama zenginlik katabilir. Proje döneminde işlev doğru veril(e)mediği zaman yapı atıl durumda kaldığı veya yanlış kullanım sonucunda daha büyük hasarlar oluşmaktadır. Ayrıca yapının mevcuttaki özellikleri ve niteliklerinin yeni işlev ile uyuşması gerekmektedir. Yeni verilen işlevin yapıya yük değil de tam tersine onu doğru sergileyen bir işlevde olması da gerekmektedir.

Tadilat Projesi Yapılması Zorunluluğu

Restorasyon projelerinde irdelenerek belirlenmeyen uygunsuz işlevlerin verilmesi nedeniyle yapının hasar görmesi, restorasyonun yapılmasına rağmen işlevin verilmemesi ve buna bağlı olarak yapının tekrar kullanılamayacak duruma gelmesi, proje ve uygulama süreci arasında çevresel (deprem, sel, yangın, rüzgar vb.) ve yapısal veri değişimleri olması nedenleriyle zamanla yapı kullanılamaz hale gelmekte ve önemini

yitirmektedir. Kullanılabilirliğin artması ve sürdürülebilir olması amacıyla gerekli durumlarda tadilat projesi yapılması gerekmektedir.

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ RESTORASYON DURUMU VE KULLANIMI

Türkiye tarihi yapılar, kentsel sit alanları, doğal sit alanları, soyut kültürel miras vb. birçok kültürel mirası barındırması açısından çok zengin bir ülkedir. Son yıllarda tarihi eserlere verilen önemin artması, tarihi yapıların kültür turizmde kullanılabilirliğin artması ve tarihi eserlerin bulunduğu bölgede halk tarafından ekonomik bir araca dönüşmesi, kültür varlıklarının gelecek nesillere aktarılması gibi amaçlarla tarihi yapıların restore edilerek yeniden kullanılması gündeme gelmiştir. Ancak yapıların bir kısmının restorasyonu yapılırken hala birçok önemli yapı atıl durumdadır.

Ayrıca rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerinin hazırlanması veya uygulanması, iş gücü anlamında ve ekonomik anlamda ülkeyi zarara sokmaktadır. Yanlış restorasyon çalışmaları sonucunda taşınmaz kültür varlıklarına geri döndürülemez zararlar verilmektedir. Restorasyon projeleri için kaynakların yüksek olması ve doğru restorasyon çalışmalarının yapılmaması nedeniyle çalışmaların tekrarlanması sonucunda ekonomik zararlar zamanla katlanmaktadır.

Bu çalışma kapsamında daha fazla yapıya ulaşılmıştır. Ama restorasyonu tamamlanan taşınmaz kültür varlıklarının durumu incelendiğinden restorasyonu devam eden tarihi yapılar kapsam dışında tutulmuştur. Çalışma kapsamında 5 adet hamama, 5 adet han ve kervansaray, 4 adet kilise ve ek yapıya, 2 adet konuta, 1 adet pazara ve 5 adet resmi kurum yapısına ulaşılmış ve incelemesi yapılmıştır.

Tablo 1. Taşınmaz kültür varlıklarının restorasyon durumunun değerlendirilmesi

Yapı	Restorasyonu tamamlanan			Restorasyonu yapılmamış atıl durumdaki yapılar
	Olumlu örnekler	Kullanım sorunu yaşananlar	Atıl durumda	
Çarşamba tarihi hamam			1	
Kılıç ali paşa hamamı	1			
Şirinoğlu hamamı				1
Tuğlu hamamı			1	
Yoncalı selçuklu hamamı			1	
Kırgözhan		1		
Ağzıkarahan kervansarayı				
Susuz han			1	
Ertokuş han		1		
Sevserek han			1	
Meryem ana kilisesi			1	
Aziz helena kilisesi			1	
Şapel (küçük kilise)			1	
Papaz evi			1	
2 katlı iskilip evi			1	
Karakaş konağı			1	
Cihanoğlu medresesi			1	
Halime hatun			1	

külliyesi		
Darphane binası		1
Zahire pazarı	1	
Sarıyer		1
öğretmenevi		

Yapılar restorasyon çalışmalarının yapılıp yapılmaması durumuna göre iki farklı kategori de incelenmiştir. Yapının restorasyonu yapılmamış ise atıl durumdaki yapılar başlığı altında incelenirken restorasyon çalışmaları yapılan yapılar kendi içerisinde “restorasyonu tamamlanan olumlu örnekler”, “kullanım sorunu yaşayan yapılar” olarak ele alınmış ve restorasyon sonrası atıl duruma gelen yapılar için “atıl durumdaki yapılar” başlıkları içerisinde kategoriye ayrılmıştır. (Tablo 1)

Çalışma kapsamında 21 yapı üzerinden yapılan incelemeler sonucunda restorasyonu tamamlanan olumlu örnekler olan 1 yapı olduğu, restorasyon sonrası kullanım sorunu yaşanan 3 yapı olduğu restorasyonu tamamlandığı halde atıl kalan 15 yapı olduğu tespit edilmiştir. Restorasyonu yapılmamış atıl durumda 1 yapı olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda restorasyonu tamamlandığı halde atıl kalan yapıların oranının %71 olduğu görülmektedir. Restorasyonu yapılmamış atıl durumdaki yapılar %4, 76 olduğu tespit edilmiştir. Restorasyonu tamamlanan kullanım sorunu yaşanan yapılar %14,28 olduğu görülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde restorasyon durumunu değerlendirmek amacıyla tablo1 de bahsedilen her başlık altından bir yapı seçilerek inceleme yapılacaktır. Bu örnekler seçilirken restorasyonu yapılmamış atıl durumdaki yapılar ve restorasyonu tamamlanan olumlu örnekler başlığının altında birer örnek olması nedeniyle Kılıç Ali Paşa Hamamı ve Şirinoğlu Hamamı seçilmiştir. Restorasyonu tamamlanıp kullanım sorunu yaşanan yapılar arasında Zahire Pazarı işlev bakımından diğer yapılardan farklı bir örnek olması ve restorasyon sonrası mevcut işlevini devam ettirmesi nedeniyle seçilmiştir. Restorasyonu tamamlanan atıl durumdaki yapılar başlığı altında değerlendirilen yapılar arasında ise Malatya Karakaş Konağı verilerine diğer yapılara oranla daha fazla ulaşılabilmesi nedeniyle incelenmesine karar verilmiştir.

Şekil 1 Şirinoğlu hamamı

<https://www.buyuksivas.com/sirino-glu-hamami/>

Restorasyonu yapılmamış atıl durumdaki yapılar başlığı adı altında değerlendirilen Sivas ilinde bulunan Şirinoğlu Hamamı 1904 yılında inşa edilmiştir. Batı-doğu doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilen yapı, taş ve ahşap karkas arası kerpiç dolgu malzemeleri ile yapılmıştır. 1994 yılında geçirdiği yangın sonrasında kısmen tahrip olan hamam halen kullanılmamaktadır. Hamamın özele ait olması ve maddi yetersizlikler nedenleriyle hala atıl durumda bulunmaktadır.

(<https://www.sivaskulturengvanteri.com/sirino-glu-hamami/>)

Şekil 2 Kılıç Ali Paşa Hamamı

[https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinanin-hamamina-restorasyon-odulu-](https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinanin-hamamina-restorasyon-odulu-40802203)

40802203

Restorasyonu tamamlanan olumlu örnekler başlığı adı altında incelenen Kılıç Ali Paşa Hamamı, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından, Tophane’de 1578-1583 yıllarında inşa ettirilmiştir. Zaman içinde bakımsızlık, deprem vb. etmenler çevresinde harap hale gelmiş ve 2005 yılında iş adamı Nureddin İren tarafından satın alınmıştır. 2012 yılına kadar süren restorasyon çalışmaları sırasında yapılan

kazı çalışmalarında yapıya ait yeni yapılar ortaya çıkarılırken zaman içinde yapılan

birçok muhdes ek, yapılan analiz çalışmaları sonucunda tespit edilerek kaldırılmıştır. Alınan restorasyon kararları sonrasında işlev olarak yapının var olan işlevini devam ettirmesi kararına varılmıştır. Mimar Sinan'ın ustalık dönemi eserlerinden olan yapı, aslına uygun restorasyon çalışmaları geçirmiştir. Restorasyon çalışmaları sürecinde kendi döneminin hamam yapılarından olan Ayasofya Hamamı örnek alınarak projelendirme süreci geçirilmiştir. Yapı işletme modeli ile yapılan bu hamam yapısı restorasyon çalışmaları sırasında titizlenerek çalışılması ve aslına uygun olarak inşa edilmesi nedenleriyle İstanbul'un en önemli hamamları arasında yer almaktadır. (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinanin-hamamina-restorasyon-odulu-40802203>)

Zahire Pazarı Kaderine Terk Edildi

Şekil 3 Zahire Pazarı

<http://www.muqlagazetesi.com.tr/zahire-pazarı-kaderine-terk-edildi.html>

fiyatlarının yüksek olması, yeterli müşterinin gelmemesi nedeniyle zamanla dükkanlar kapatılmıştır. Haber kaynaklarında da incelendiği üzere sadece bir iki dükkanın açık kaldığı ve yavaş yavaş harabe haline gelmiş bir arastaya dönüşmektedir. Devlet desteği ile restorasyonu yapılan ama özel tarafından işletilen bu modelde çeşitli etkinlikler düzenlenerek destek sağlanmaya çalışılsa da mevcut işlevinin doğru seçilememesi nedeniyle zaman içinde analiz yapılarak yeni işlev verilerek tadilat projesi yapılması yapının daha verimli ve uzun ömürlü olmasına katkı sağlayacaktır. (<http://www.muqlagazetesi.com.tr/zahire-pazarı-kaderine-terk-edildi.html>)

Şekil 4 Malatya Karakaş Konağı

<http://malatyahaber.com/haber/karakas-konagina-bir-restorasyon-daha/>

Restorasyonunun tamamlanması sonrasında çatı yapılmaması nedeniyle yağmur suları yapıya zarar vermiştir. Milli Emlak Genel Müdürlüğü'nden Malatya İl Özel İdaresi'ne devredilen yapı daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmiştir. 2011 yılında Malatya Valiliği, Karakaş Konağı'nın Malatya Baro tarafından sosyal amaçlı

Restorasyon sonrası işlev verildiği halde kullanım sorunu yaşanan yapılar başlığı altında değerlendirilen Muğla ilinde bulunan Zahire Pazarı ise 2008 yılında Muğla İl Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun izni ile Muğla Valiliği tarafından restorasyon çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. 1,5 yılda restorasyon çalışmaları tamamlanan alanda 16 dükkan, bir çay ocağı ve bir tuvalet bulunmaktadır. 2019 yılına kadar var olan işlevini devam ettirmiştir. Restorasyon çalışmaları yapıldıktan sonra belediye tarafından yeterli destek gördüğü ve tanıtımı yapıldığı için ayakta kalan zahire pazarında günümüzde dükkan

Restorasyonu yapılan atıl durumdaki yapılar kapsamında değerlendirilen Malatya evlerinin özelliklerini taşıyan Karakaş Konağı 1875-1880 yılları arasında Karakaşlı Mehmet Efendi'nin oğlu Hacı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak kerpiçten yapılmıştır. 1989 yılında tescillenerek koruma altına alınan yapı Malatya Belediyesi tarafından 2001 yılında 530 bin TL harcanarak restore edilmiş ve Malatya Evi ve Etnografya Müzesi olarak işlev verilmesi düşünülse de bu proje hayata geçmediği için işlevlendirilememiştir. Restorasyon

olarak kullanılması fikri öne sürülmüş ama bu projede gerçekleşmemiştir. Yeniden İl Özel İdaresi'ne devredilen Karakaş Konağı, Malatya'nın büyükşehir statüsüne kavuşması nedeniyle İl Özel İdaresi'nin statüsü ortadan kalkınca Malatya Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. 2015 yılında yapının uzun süre kullanılmaması ve tekrar atıl duruma gelmesi nedeniyle tekrar restorasyon yapılması kararı alınmıştır. Yapının çevresinin kamulaştırılması düşünülse de kamulaştırılma yapılmamış ve Karakaş Konağının çevresinde konağı geri planda bırakan yapılar ortaya çıkmıştır. (<http://malatyahaber.com/haber/karakas-konagina-bir-restorasyon-daha/> ve Gögebakan, 2018)

Projelendirme sürecinde ve restorasyon çalışmalarının yapılması aşamasında yeterli kontrollerin olmaması, doğru planlamanın yapılmaması, doğru işlev verilmemesi veya hiç işlev verilmemesi nedenleriyle terk edilerek harabe durumuna gelmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada tarihi yapılarda yapılan restorasyon çalışmalarının niteliği ve restorasyon çalışmaları sonrasında doğru işlev verilmesi üzerine değerlendirme yapılmıştır.

Doğru ve uygulanabilir çözümler ortaya koymak için, sadece yapının tarihinin, fotoğraflarının vb. verilerinin değil yapının bulunduğu çevrenin mimari, tarihi, işlevsel, vb. analizlerinin doğru ve eksiksiz yapılması şarttır. Derlenen bilgiler ışığında taşınmaz kültür varlıklarının dokusu, bozulma süreçleri ve bu yapıların bulunduğu çevrenin özellikleri daha iyi kavranmış olur. Ön araştırmalar ve incelemeler tamamlandıktan sonra rölöve, restitüsyon projelerinin hazırlanması aşamasına geçilmelidir. Restorasyon çalışmalarına başlamadan önce restorasyonu yapılacak taşınmaz kültür varlıkları hakkında arşiv belgelerinden, tarihi kitaplardan, daha önceki onarımına dair belgelerden, seyahat notlarından, daha önce yapılmış rölövelerinden, görsel kaynaklardan vb. kaynaklardan yararlanılarak tarihçesi, estetik özellikleri ve değeri ayrıntılı olarak incelenmelidir.

Tarihi yapıların önem kazanması ile restorasyon çalışmaları hız kazanmıştır. Ancak yapılan hızlı restorasyon çalışmaları sırasında yeterli analiz yapılmadığı ve doğru kararlar alınmadığı için birçok yapı restorasyon faciası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan restorasyon çalışmalarının yanı sıra doğru işlev verilmediği için ya da sonradan işlevlendirme yapıldığı için yapılar tekrar hasar görmektedir.

Restorasyon çalışmaları sırasında çok büyük miktarlarda para harcanırken analizlerin doğru yapılmaması yanlış restorasyon kararları alınması, işlev verilmemesi veya doğru işlev verilmemesi vb. birçok nedenle taşınmaz kültür varlıkları tekrar restorasyon geçirmekte ve ülke ekonomisine daha fazla zarar vermektedir.

Özel sektördeki uygulama işlerinde bitiş tarihi ve kazanç sağlama önemli olduğu için sözleşmelerdeki tarihten itibaren gecikmelerde proje uygulayıcısı için cezai şartlar uygulanır. Ticari işletmelerin tarihi yapıları restore ederken harcanan miktar ve yapılan işler titizlikle incelenirken kamu tarafından ihale ile yaptırılan restorasyon çalışmalarında da aynı önem verilmelidir. Restorasyon çalışmaları sırasında veya öncesinde yapıya verilecek olan işlevin veya yapıyı işletecek olan kurum veya kuruluşun önceden belirlenmesi restorasyon sonrasında yapının atıl durumda kalmasına engel olur.

İncelenen örneklerde restorasyon sonrası taşınmaz kültür varlıklarının durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelenen yapılar sonucunda 15 restorasyon geçirmesine rağmen âtil hale geldiği tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda KÖİ modelinin kullanıldığı projelerin hem kamu hem de özel sektör açısından daha faydalı olduğu görülmüştür. Genel olarak yeni yapım işlerinde kullanılan bu yöntemin taşınmaz kültür varlıklarının restorasyonunda da kullanılması hem özel sektör hem de kamu üzerindeki iş yükünü hafifletmektedir. KÖİ modelinde denetim kamu kurum ve kuruluşlarında kalarak yapıdaki yapılan müdahalelerin kontrol edilmesi yapıya zarar verebilecek boşlukların oluşması engellenmiş olur. İşletme ve restorasyon maliyetlerinin özel elinde bulunması ise kamuya ekonomik açıdan fayda sağlarken kâr amacı güden özel işletme için titizlenerek çalışılan bir konu haline gelmektedir. Kâr amacı güden özel yatırımdan kar elde edebilmek için uzun yıllar boyunca yapının kullanılmasına ve yapının ayakta

kalmasına çaba gösterir. Ayrıca restorasyon sonrasında da kamu tarafından kontroller sağlanarak işletmenin yapıya verebilecek olduğu hasarları engellenmiş olur.

KAYNAKÇA

- AHUNBAY, Z. (2009). *Tarihi Çevre Koruma Ve Restorasyon*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- ANADOLU AJANSI. (2019, Kasım 20). Akşehir'de Yukarı(Gavur) Hamamı'nın Restore Çalışmaları. Haberler.com. Haziran 19, 2020 tarihinde [https://www.haberler.com/aksehir-de-yukari-gavur-hamami-nin-restore-126\(37961-haberi/](https://www.haberler.com/aksehir-de-yukari-gavur-hamami-nin-restore-126(37961-haberi/) adresinden alındı
- ANONİM. (2011, Eylül 17). Tarihi Kongre Binası Kaderine Terkedildi. İnternet Haber. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.internethaber.com/tarihi-kongre-binasi-kaderine-terkedildi-372186h.htm> adresinden alındı
- ANONİM. (2017, Ocak 06). Tarihi Tuğlu Hamamının Hizmete Açılması İsteniyor. Milliyet Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/yemel-haberler/kilis/tarihi-tuglu-hamaminin-hizmete-acilmasi-isteniyo-11759932> adresinden alındı
- ANONİM. (2018, Mart 21). 17 Yıl Önce 750 Bin Lira Harcanarak Restore Edilen Sarıyer Öğretmenevi Çürümeye Terk Edildi! Sarıyer Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://sariyergazetesi.com/2018/gundem/17-yil-once-750-bin-lira-harcanarak-restore-edilen-sariyer-ogretmenevi-curuyor-75345> adresinden alındı
- ANONİM. (2020, Mart 23). Kiliseden Cezaevine Dönüştürülen Yapı Kaderine Terk Edildi. Hürriyet Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/kiliseden-cezaevine-donusturulen-yapi-kaderine-terk-edildi-41479688> adresinden alındı
- ARKEOFİLİ. (2019, Haziran 10). Tarihi Taç Kapı Yıkılarak Yenisi Yapıldı. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://arkeofili.com/tarihi-tac-kapi-yikilarak-yenisi-yapildi/> adresinden alındı
- ARSLAN, G. (1990). Koruma Planlamasında İlk Aşama. *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı* (s. 27-33). içinde Ankara: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü.
- ASATEKİN, N. G. (2004). *Kültür ve doğa varlıklarını neyi, niçin, nasıl korumalıyız?* Ankara: TC. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- AYDIN, E. (2014). Yerel Yönetimlerde Altyapı Yatırımlarının Finansmanı: Kamu Özel Sektör Ortaklığı Modeli. *Doktora Tezi*. İstanbul.
- AYRANCI, İ. (2007). Koruma Alanlarının Yönetimi Ve Yönetim Planı Sürecinin Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*.
- BAKANLAR KURULU. (1994). 3996 Sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtılması Hakkında Kanunun Uygulama Usul ve Esaslarına İlişkin Karar. Resmi Gazete. Haziran 19, 2020 tarihinde alındı
- BALCI, Ş. (2019, Ağustos 23). Restorasyonu Yapılan Bina Kaderine mi Terkedildi? İskilip Postası. Haziran 10, 2020 tarihinde <http://iskilipost.com/?p=1548> adresinden alındı
- BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2004). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Resmi Gazete. Haziran 19, 2020 tarihinde alındı
- ÇOLAK, N., & OLUÇ, S. (2019, Mayıs 09). Zahire Pazarı Kaderine Terk Edildi. Muğla Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <http://www.muglagazetesi.com.tr/zahire-pazarı-kaderine-terk-edildi.html> adresinden alındı

- EMEK, U. (2002). Ek ve değişiklikleri ile yap-işlet-devret (yid), yap-işlet (yi) ve kamu hizmeti imtiyazı mevzuatı. İktisadi sektörler ve koordinasyon genel müdürlüğü hukuki tedbirler ve kurumsal düzenlemeler dairesi başkanlığı. Haziran 19, 2020 tarihinde alındı
- ERBİL, Ö. (2018, Nisan 11). Sinan'ın hamamına restorasyon ödülü. Hürriyet Gazetesi. Haziran 19, 2020 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sinanin-hamamina-restorasyon-odulu-40802203> adresinden alındı
- ESKİCİ ÖZTEN, A. (2012). Tarihi Konut Yapılarını Ve Alanlarını Korumanın Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi-Galata Örneği. *Doktora Tezi*.
- GÖĞEBAKAN, Y. (2018). Kültür Varlıklarının Korunmasının Ve Algılanabilirliklerinin Sağlanmasının Yönetmelik Ve Hukuksal Boyutu: Malatya Karakaş Konağı.
- GÖKMEN, L. (2016). Konutta proje ligi. Ekonomist. <http://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/konutta-proje-ligi.html> adresinden alındı
- GÖKMEN, L. (2016, July 1). *Konutta proje ligi*. Ekonomist: <http://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/konutta-proje-ligi.html> adresinden alındı
- GÜLER, M., & EKİNCİ, Y. (2010). Tarihi Çevre Korumanın Yönetmelik Boyutu ve Alan Yönetimi. *Çağdas Yerel Yönetimler*, 1-24.
- HAZAR, G. (2016, Haziran 16). Karakaş Konağı'na bir restorasyon daha. Yeni Malatya Gazetesi. Haziran 19, 2020 tarihinde <http://malatyahaber.com/haber/karakas-konagina-bir-restorasyon-daha/> adresinden alındı
- İHA. (2012, Temmuz 23). Gün Yüzüne Çıkarılan Şapel Kaderine Terk Edildi. Son Dakika. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.sondakika.com/haber/haber-gun-yuzune-cikarilan-sapel-kaderine-terk-edildi-3805818/> adresinden alındı
- İHLAS HABER AJANSI. (2017, Şubat 01). 700 Yıllık Darphane Binası Kaderine Terk Edildi. Haberler.com. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.haberler.com/ozel-haber-700-yillik-darphane-binası-kaderine-9218556-haber/> adresinden alındı
- KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI. (2015). *Taşınmaz Kültür Varlıklarına Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik*. Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü.
- MURRAY, J. (1900). *Murray's Hand-book Constantinople Brusa, and the Throad*. London: John Murray.
- ÖZÇAKIR, M. (2010, Ocak 26). Aydındaki Tarihi Cihanoğlu Medresesi Kaderine Terkedildi...! Gerçek Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <http://www.gazetegercek.net/aydindaki-tarihi-cihanoğlu-medresesi-kaderine-terkedildi-9891h.htm> adresinden alındı
- ÖZDAL, M. (2019, Aralık 10). Tarihi yapı çürüyor! Olay Gazetesi. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.olay.com.tr/yazar/mustafa-ozdal/tarihi-yapı-curuyor-491089> adresinden alındı
- ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU. (2018). *Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarında Etkin Yönetim*. Ankara: TC. Kalkınma Bakanlığı.
- ROİTMAN, S. (2010). Gated communities: definitions, causes and consequences. *Urban Design and Planning*, 163(1), 31-38.
- ROJEK, C. (2000). Indexing, Dragging and the Social Construction of Tourist Sights. C. R. Urry içinde, *Touring Cultures. Transformation of Travel and Theory* (s. 52-74). New York: Routledge.
- SİVAS İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ. (tarih yok). *Sivas Kültür Envanteri*. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.sivaskulturengvanteri.com/sirinoglu-hamami/> adresinden alındı

- SONUÇ BİLDİRİSİ 4. (1990). Tek Yapı Ölçeğindeki Restorasyon Etkinliklerinde Proje Ve Uygulama Sorunları, İlkeler Ve Müdahale Biçimleri. *Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü* (s. 129-131). Ankara: Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü.
- TANKUT, G. (1990). Korumanın Eğitim, Sosyal Ve Ekonomik Yönü. *Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı* (s. 75-78). içinde Ankara: Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurultayı Genel Müdürlüğü.
- TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI. (2018, EKİM 12). *Kültür Portalı*. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/burdur/gezilecekyer/susuzhan> adresinden alındı
- ULUSAN, E. (2016). Türkiye’de Kültürel Miras Alanlarında Yönetim Planlaması Deneyimi. *idealkent*, 372-401.
- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2008). *Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyon veya Onarım Karşılığı Kiraya Verilmesi İşlemlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*. Resmi Gazete. Haziran 19, 2020 tarihinde alındı
- YAŞAM. (2020, Mart 01). 116 Yıllık Tarihi Hamam Madde Bağımlılarına Mesken Oldu. *Sözcü Gazetesi*. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/116-yillik-tarihi-hamam-madde-bagimlilarina-mesken-oldu/> adresinden alındı
- YENİ AKİT. (2019, Haziran 06). Kars'ta Papaz'ın Evi Kaderine Terk Edildi. Yeni Akit. Haziran 10, 2020 tarihinde <https://www.yeniakit.com.tr/haber/karsta-papazin-evi-kaderine-terk-edildi-786942.html> adresinden alındı